

עמנואל ורהפטיג*

תפילה בציבור

א. מחלוקת בהגדרת תפילה בציבור.

החיי אדם בכלל יט כתב: "ועיקר התפילה בציבור הוא תפילת שמונה עשרה, דהיינו שיתפללו עשרה אנשים שהם גדולים ביחד. ולא כמו שחושבים ההמון שעיקר להתפלל בעשרה הוא רק משום לשמוע קדיש וקדושה וברכו, ולכן אינם מקפידים להתפלל ביחד רק שיהיו עשרה בבבית הכנסת, והוא טעות גדול". וכן המשנה ברורה באו"ח סימן צ' מביא דברי הח"א אלו. מדברי החיי אדם משתמע שהגדרת תפילה בציבור מחייבת שני תנאים: א. המצאותם של עשרה אנשים גדולים ביחד.

ב. שכל העשרה יתפללו שמונה עשרה בלחש באותו זמן ביחד.

וכך הבין את הדברים הרב משה פיינשטיין באגרות משה אורח חיים חלק א סימן כח. אבל החתם סופר בליקוטי שו"ת, אורח חיים סימן ג' כתב: "כשהיחיד מתפלל עם הש"ץ זהו עיקר תפילה בציבור, כי מה שהיחידים כל אחד מתפלל בפני עצמו, מיקרי תפילת יחיד, רק מה שאחד מוציא רבים זה מקרי בציבור".

החת"ס מבסס דבריו ומביא כמה ראיות לדבר, אבל הרב משה פיינשטיין באגרות משה אורח חיים חלק ג' סימן ט' דוחה ראיותיו אחת לאחת, ולקמן נשוב לרון בזה. לסיכום מצאנו מחלוקת הפוסקים במהות המושג "תפילה בציבור".

ב. הנפקא מינא בין ההגדרות

נביא מספר נפקא מינא בין שתי ההגדרות:

1. אם היו בבית הכנסת עשרה גדולים, ביניהם רק ששה (עד תשעה) שטרם התפללו. האם עליהם להמתין עד שיהיו עשרה שטרם התפללו או שיכולים הם להתפלל מיד ולא להמתין.

* דברים שנאמרו בטקס חלוקת מלגות לתלמידי המכון הגבוה לתורה באוניברסיטת בר-אילן, ולאברכי מכון אריאל בירושלים, מקרן ע"ש אמי מורתי מרת נעמי ורהפטיג מנוחתה עדן, בר"ח ניסן תשמ"ט.

לדעת החיי אדם שעיקר תפילה בציבור הוא עשרה המתפללים ביחד תפילה בלחש, יש להמתין עד שיהיו עשרה שטרם התפללו, ויתפללו כולם ביחד שמונה עשרה. אבל לדעת החת"ס אם יש ששה שטרם התפללו, וירד ש"ץ לחזרת הש"ץ, נחשב הדבר לתפילה בציבור, ואין צורך שיהיו עשרה שטרם התפללו.

2. הרמב"ם בהל' תפילה פרק ח הל' ג כותב שתפילת ת"ח בעשרה בבית המדרש עדיפה על תפילתם בעשרה בבית הכנסת. מה יהיה הדין אם בבית המדרש ישנם רק ששה ת"ח שלא התפללו והאחרים כבר התפללו, ובבית הכנסת ישנם עשרה שלא התפללו, האם עדיף שיתפללו בבית המדרש או בבית הכנסת.

3. יחיד שאיחר לבית הכנסת ולא הספיק להתפלל תפילה בלחש עם הציבור, האם עדיף שיתפלל שמונה עשרה עם הש"ץ, או שמא עדיף שימתין עד אחרי קדושה. אם עיקר תפילה בציבור היא חזרת הש"ץ כדברי החת"ס, ברור שעל היחיד להתחיל שמונה עשרה עם הש"ץ ויתפלל עם הש"ץ, וכמובן ישתדל לומר קדושה עם הש"ץ (ודלא כתוס' במגילה דף כג ע"ב ד"ה ואין שכתבו שיש לחוש שמא לא יכוין לכו להגיע עם הש"ץ לקדושה ומודים). אבל אם עיקר תפילה בציבור הוא להתפלל עם הציבור תפילה בלחש, ויחיד שאיחר התפילר בלחש כבר הפסיד התפילה בציבור, מוטב לו לחכות עד אחרי קדושה כדברי הרמ"א או"ח סימן קט ס"ק ב. נ"מ זו הובאה באגרות משה אורח חיים חלק שלישי סימן ט.

ג. מדוע לדעת החיי אדם ששה שלא התפללו לא יצרפו ארבעה שכבר התפללו, ויחשב תפילה בציבור. הרב משה פיינשטיין באגרות משה, אורח חיים חלק א' סי' כח כותב שאע"פ שהרמב"ן, הובא בר"ן במסכת מגילה דף ה, אומר שלדבר שבקדושה די ברוב עשרה שיהיו מחויבים בדבר, לגבי תפילה בציבור, שלדעת החיי אדם היא תפילה בלחש בעשרה, צריך שיהיו עשרה מחויבים, "שבכל שיעורים אף משהו מעכב". והקשה באגרות משה: הרי גם לדבר שבקדושה אומרת המשנה במגילה כג' ע"ב שצריכים עשרה, ואם כן מהיכא תיתי לרמב"ן שדי ברוב מחויביין? (אמנם כדברי הרמב"ן במלחמות במסכת מגילה דף ה ע"א לא מצאתי שיכתוב "או רובם", אבל בר"ן שם מופיעות המילים הללו). ועונה הרב פיינשטיין שבדבר שבקדושה השיעור הוא שיהיו שם עשרה.

שאלה נוספת היא האם צריך שכל העשרה יהיו מחויבים בדבר, או שגם אם רוב עשרה מחויבים בדבר די בכך לצאת ידי דבר שבקדושה. וקשה לכאורה, מדוע לא נאמר שמי שאינו מחויב אינו מועיל לאמירת דבר שבקדושה, ולכן השיעור לאמירת דבר שבקדושה הוא שיהיו עשרה מחויביין, ולא די ברוב עשרה מחויביין. וצריך לומר שלדעת הרב פיינשטיין סובר החיי אדם שהתנאי לכך שתקרא תפילה בציבור הוא שיהיו כאן עשר ישויות של אדם מתפלל, ולא די בעשר ישויות כשרובן מתפללות, ואילו גבי "חובת הציבור" (כפי שקורא הר"ן בשם הרמב"ן לדברים שבקדושה הצריכין עשרה, אותם מונה המשנה במגילה דף כג ע"ב) צריכים עשר ישויות כשרובן מחויבות, וזה נקרא שיש כאן ציבור, ובציבור קי"ל שרובו ככולו.

כדומה לזה כתב הגר"ח בחידושי הגר"ח (בסטנסיל) בדעת הרמב"ם "במחויבים סגי ברוב, אבל מתפללים צריכים שכולם יתפללו. ולכן בחזרת הש"ץ שכולם שומעים וזוהי תפילתם, די ברוב, אבל בתפילה בלחש שרק רוב מנין מחויביין ומיעוטם כבר התפללו, לא יוכלו להצטרף שיהיה נקרא שהתפללו בציבור, דמאחר דהמיעוט אינם מתפללים, אינם

מצטרפים למנין. דמחויבין אינם צריכין שיהיו כולם, אבל להתפלל צריכים כולם". הסבר נוסף לחילוק של הרב פיינשטיין שמעתי מאחי הרב איתמר ורהפטיג, ובנפרד מידידי א' בן-ציון נאה נ"י. כשמתפללים בלחש והש"ץ אינו מתפלל אתם בקול רם, מה משתף אותם להיות צבור אם לא העובדה שכל העשרה עוסקים באותו ענין. במילים אחרות, אם רק ששה מתפללים, אין מה שיאחד אותם להקרא ציבור ולצרף אליהם את הארבעה שאינם מתפללים.

ד. בדעת הרמב"ם.

הרמב"ם בהלכות תפילה פרק ח הל' ד כותב: "וכיצד היא תפילת הציבור, יהיה אחד מתפלל בקול רם והכל שומעים. ואין עושין כן בפחות מעשרה גדולים ובני חורין, ושליח ציבור אחד מהן. ואפילו היו מקצתן שכבר התפללו ויצאו ידי חובתן, משלימין להם לעשרה, והוא שיהיו רוב העשרה שלא התפללו, ע"כ.

ובאגרות משה אורח חיים חלק א סימן כח למד מדברי הרמב"ם שעיקר תפילה בציבור היא חזרת הש"ץ, ודלא כחיי אדם. והביא דברי הרמב"ם בפרק ט' מהלכות תפילה שם מתאר הרמב"ם סדר תפילת הציבור, ומזכיר את התפילה בלחש שקודם חזרת הש"ץ. וכאר באגרות משה ששם מדובר בסדר התפילות, ואכן בסדר התפילות ישנה גם תפילה בלחש, אך לא היא עיקר תפילה בציבור. אולם בהמשך דבריו חוזר בו הרב פיינשטיין, ומבאר שגם הרמב"ם סובר שתפילה בלחש היא עיקר תפילה בציבור, שהרי הרמב"ם בתשובה (הוצאת פריימן סימן קמה ב"קובץ") כותב שגם בבית כנסת שכל מתפלליו בקיאים קיימת התקנה של חזרת הש"ץ. אע"פ שרבנן דר"ג במשנה בסוף מסכת ר"ה סוברים שהש"ץ עומד להוציא את מי שאינו בקי. ואם כן, מבאר באגרות משה, לא יתכן שחזרת הש"ץ שהיא רק תקנה קבועה תחשב לעיקר תפילה בציבור. לכן מסיק באגרות משה, שיש לפרש דברי הרמב"ם בפ"ח הל' ד שחזרת הש"ץ בששה שלא התפללו שמצדדים ארבעה שכבר התפללו, איננה עיקר תפילה בציבור, רק היא תקנה שהותקנה עבור מי שאינו בקי, והדבר דחוק. ועצם דברי האגרות משה אינם מתישבים עם לשון הרמב"ם שנקט בלשונו "וכיצד היא תפילת הציבור וכו'", משמע שהמשך דבריו בא להגדיר מהי תפילת הציבור, והיא חזרת הש"ס, וכמו שכתב הח"ס.

מדברי הרמב"ם בפרק ח הל' ד ובפרק ט הל' א-ג נראה שלדעתו ישנם שני שלבים בתפילת הציבור. 1. תפילה בלחש. 2. חזרת הש"ץ. ואפשר לומר שגם הרמב"ם סובר שלתפילה בלחש צריך עשרה מתפללים ממש, רק לחזרת הש"ץ די ברוב ציבור מחוייבין, ואין צריך שכל העשרה לא התפללו.

ונראה שאין אלה שלבים זה על-גבי זה, כך שאחד בלא השני אינו נחשב לתפילה בציבור, אלא שלבים אלה באים זה אחר זה. ואם כרגיל עושים את שניהם, בשעת הדחק או בדיעבד די באחד מהם, וא"כ בנפקא מינה בסעיף 2, אם רק ששה טרם התפללו והאחרים כבר התפללו, לדעת הרמב"ם יתחילו להתפלל מיד, ולא ימתינו עד שיהיו עשרה שלא התפללו. וגבי ת"ח כשבבית המדרש ישנם רק ששה שטרם התפללו, לדעת הרמב"ם עדיף לצרף ארבעה ולהתפלל בבית המדרש, מאשר להתפלל בבית הכנסת. וגבי יחיד שאיחר

לבית הכנסת ולא הספיק להתפלל בלחש עם הציבור, פסק הרמב"ם בפירוש שיתחיל להתפלל יחד עם הש"ץ, ולא יחכה עד אחרי קדושה, כמו שפסק הרמ"א באו"ח סימן קט סעיף ב. עוד קשה לי על מסקנת האגרות משה שלמד מתשובת הרמב"ם שאין חזרת הש"ץ עיקר תפילה בציבור, שהרי היא נועדה רק לשאינם בקיאים. ומדוע היה לו ללמוד זאת מתשובת הרמב"ם, הרי יכול היה ללמוד דבר זה מהגמ' האומרת שש"ץ יורד לפני התיבה להוציא את מי שאינו בקי. ולכאורה קשה על החת"ס מהגמ' בר"ה דף לד ע"ב, גבי מחלוקת ר"ג וחכמים, משם נראה שלר"ג חזרת הש"ץ היא העיקר, ותפילה בלחש באה כדי שהש"ץ יסדיר תפלתו. ולדעת חכמים התפילה בלחש היא העיקר. ונראה לומר, שהיות והיו הרבה שאינם בקיאים בדורות שקדמו לראשונים, הותקנה חזרת הש"ץ כמרכיב עיקרי של התפילה בציבור, וגם אם כולם בקיאים נשארה התקנה הקדומה בעינה, שעיקר תפילה בציבור היא חזרת הש"ץ. ואכן הרמב"ם עצמו בתשובתו (מהדורת פריימן סימן לו) מציע לתקן שהציבור יתפלל בלחש, והש"ץ יתפלל בקול רם באותו זמן, משום שבחזרת הש"ץ אחרי התפילה בלחש הבקיאים מדברים ואינם מקשיבים לעיתים. משמע שרקנת התפילה בציבור מותאמת לצרכי המתפללים. ולכן העובדה שבתחילת התקנה היתה חזרת הש"ץ מיועדת לאינם בקיאים אינה גורעת מהיות חזרת הש"ץ מרכיב עיקרי של תפילה בציבור.

ה. דעת תוס' במגילה דף כג ע"ב.

במשנה מגילה דף כג ע"ב נאמר: "אין פורסין על שמע ואין יורדין לפני התיבה... בפחות מעשרה". ובגמ' ביארו שלכל דבר שבקדושה צריך עשרה. ותוס' שם בר"ה ואין הביאו בשם תלמידי רש"י בשם רש"י, שאחד שלא שמע יכול לצרף תשעה לפריסה על שמע בבית הכנסת, אע"פ שהם כבר שמעו, ומותר לאחד מהתשעה להיות ש"ץ. ותוס' הביאו ראייה שאין כאן ברכה לבטלה, ממה שש"ץ חוזר התפילה למרות שכבר התפלל בלחש, ואע"פ שכולם בקיאים. ודחו ראייה זו, שאילו היה הש"ץ מתפלל בקול רם עם הציבור המתפלל בלחש, לא היה כל הציבור מצליח לכונן לבו ולהגיע עם הש"ץ לקדושה ומודים. וקשה לי, אם אכן היתה הווה אמינא שהש"ץ יתפלל בקול רם בעוד הציבור מתפלל בלחש, לדעת חכמים שהלכה כמותם (ועיין בחזון איש או"ח סי' יט שמוכיח שהלכה כחכמים), אם כן שפיר קאמר ר"ג לחכמים דלדידהו אין צורך בחזרת הש"ץ, שהרי גם אלה שאינם בקיאים יוכלו לצאת ידי חובה בתפילת הש"ץ בקול רק בשעה שהציבור יתפלל בלחש. ונראה לומר, שתוס' בהווה אמינא סברי שר"ג הבין דעת חכמים שעיקר תפילה בציבור היא התפילה בלחש, ולש"ץ אין מעמד בענין זה. ולכן אמר ר"ג לחכמים מדוע צריך ש"ץ לחזור התפילה, הרי אפשר שבזמן שהציבור מתפללים בלחש יתפלל הש"ץ בקול רם כדי שיאמרו קדושה ומודים. חכמים ענו, שחזרת הש"ץ באה להוציא מי שאינו בקי, ואם כן חזרת הש"ץ היא עיקר תפילה בציבור למי שאינו בקי. וזו הגדרה חדשה של תפילת ציבור לעומת הגדרת תפילה בלחש כתפילת הציבור. ולכן סוברים חכמים שאין לערב שתי התפילות בציבור שתהינה באותו זמן. אלא קודם יתפללו הציבור תפילה בלחש לבקיאים, ואח"כ יחזור הש"ץ ויוציא את שאינם בקיאים ידי תפילת הציבור. אך התוס' במסקנה סוברים, שאי אפשר בכלל להנהיג תפילת הש"ץ בקול רק בו בזמן שהציבור מתפללים בלחש, מכיון שהציבור

עלולים לא לכוין לבם להגיע עם הש"ץ לקדושה ומודים. ולפי זה צריך לפרש שאלת ר"ג לחכמים כך: אם לדעתכם יש גם על כל בקי להתפלל בלחש בנוסף לחזרת הש"ץ, לשם מה צריך חזרת הש"ץ. הן אמת שהיא דרושה כדי שהיחידים יוכלו לומר קדושה ומודים, וכתשובת הרא"ש במגילה על ראית תוס', אך זו סיבה צדדית, ובגלל סיבה כזו אין מקום לומר שחזרת הש"ץ נקראת תפילת הציבור. יוצא איפה, שתוס' גם הם סוברים כדעת הרמב"ם שתפילת הציבור כוללת שני חלקים: 1. תפילה בלחש. 2. חזרת הש"ץ.

ו. דעת הרא"ש במגילה בסוגיא זו.

הרא"ש במגילה שם מביא קושית תוס' ומתרץ שני תירוצים:

א. על פי דברי רבי יוחנן שאמר ולואי ויתפלל אדם כל היום כולו.

ב. חזרת הש"ץ צריך כדי שהציבור יוכל להגיד קדושה ומודים.

מתירוצו השני של הרא"ש היינו יכולים ללמוד שעיקר תפילת הציבור היא התפילה בלחש, וחזרת הש"ץ באה כדי שיוכלו המתפללים לומר קדושה ומודים, אבל אין הדבר מוכרח, וכדלעיל.

ז. סיכום.

דעת הרמב"ם ותוס' שחזרת הש"ץ נקראת תפילת הציבור, ותפילת היחידים גם היא נקראת תפילת הציבור, כפי שנראה בדעת חכמים דר"ג. ויתכן לומר שהיא רק חלק מהמנהג אבל אינה בהכרח חלק מתפילת הציבור. מדברי הרא"ש נראה שעיקר תפילת הציבור היא התפילה בלחש.

יהי רצון שיהיו אמרי לרצון, ויהו זכרון ועילוי לנשמת אמי מורתי מרת נעמי ע"ה שעלתה למרומים ביום גאולת ירושלים כח אייר תשמ"ג.

